

KIERTOILMAUKSIA KIRJAN TÄYDELTÄ

Markku Varis *Hankalaa sanontaa. Kiertoilmausten muodostaminen nykysuomessa.* Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 3. Oulu 1996. 200 s. + liite. ISBN 951-42-4382-X.

Markku Variksen lisensiaatintyö on kolmas Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisusarjassa ilmestynyt tutkimus. Kiertoilmaukset eivät sinänsä ole mikään uusi tutkimuskohde, mutta Variksen tapa lähestyä aihetta on aiempaa kattavampi. Hänen tavoitteensa on selvittää, miten nykysuomessa muodostetaan kiertoilmauksia, ja tutkia niitä suhteessa ns. ydinilmauksiin ja niiden synonyymeihin. Tutkimuksessa pyritään osoittamaan, että kiertoilmaukset eivät ole vain leksikaalinen ilmiö vaan produktiivinen, kielen kaikilla tasoilla ilmenevä järjestelmä. Tavoite on kuvata ilmiötä kattavasti ottaen huomioon kaikki kielen tasot.

Jo termi *kiertoilmaus* sisältää sen ajatuksen, että on olemassa jotain, jota kierretään, jota ei sanota suoraan. Se mitä kierretään, on *ydinilmaus*; termi on peräisin Wittgensteinilta. Ydinilmaukset ilmentävät *ydinkieltä*, joka on loogista, eksaktia ja yksitulkintaista. Tällainen »suorasukainen» ydinkieli on abstraktio, mutta lähellä sitä ovat tekijän mukaan esimerkiksi selkokieliset kirjat ja jotkin uutistyyppit. (S. 2–3, 65.)

Vaikka tekijä myöntää ns. ydinkielen olevan abstraktio, hän kuitenkin tuntee pitävän sitä tavoiteltavana. Hänen asenteensa tutkimuskohteeseensa on kantaa ottava ja arvottava. Tämä ilmenee jo kirjan nimestä *Hankalaa sanontaa*. Tavoitteena on paitsi kuvata kiertoilmausten järjestelmää myös »selvittää, millä tavoin nykysuomen kiertoilmaukset vaikeuttavat selkeää inhimillistä ajattelua» (s. 3). Tätä tavoitetta ja asennetta kuvastavat mm. sellaiset tutkimuksessa

käytetyt ilmaukset kuin *sumea sanonta*, *sumea käsite*, *hankala teksti* ja *vaikea puhe*. Heideggerilta peräisin olevasta termistä *das Gerede* Varis käyttää suomennosta *lörpöttely*, jolla hän tarkoittaa »asiatonta puhetta, joka tarjoaa mahdollisuuden pinnalliseen, mihinkään perehtymättömään ymmärtämiseen» (s. 3). Näin tutkija haluaa haukata ison palan: hän yrittää sekä laajan ilmiön deskriptiivistä kuvausta että sen kriittistä tarkastelua. Tämän työn ansiot ovat nimenomaan deskriptiivisessä puolessa. Kriittinen tarkastelu jää sen sijaan pinnalliseksi, ja kannanotot lähenevät paikoin jopa julistuksellisuutta, josta esimerkiksi käy koko kirjan loppulause: »Kiertoilmauksen tunnistaminen ja sen kätkemien merkitysten hahmottaminen ei tietenkään muuta lörpöttelyä sinänsä järkeväksi ajatteluksi. Ehkä lörpöttelyn tulkinnasta peittelevänä puheena on kuitenkin jotain hyötyä: ihmiset kenties havaitsevat, ettei lörpöttelyssä ole ajatuksellista itua ja havahtuvat kauniiden sanojen verhoamasta valhemaailmasta elämään todenmukaisempaa, täsmällisemmillä käsitteillä kuvattavaa elämää.»

Tutkimuksen aihe on vaikeasti lähestyttävä laajuutensa vuoksi. Jo kiertoilmauksen määrittely on pulmallista. Tekijä lähteekin tähän tehtävään kaukaa ja esittelee aluksi mm. kielellisen kommunikaation erityispiirteitä erilaisten viestintäjärjestelmien joukossa sekä semantiikan teoriaa. Itse asiassa luku 3 Merkitys ja sen kuvaaminen sopisi jonkinlaiseksi semantiikan ja pragmatiikan perusteiden kertaukseksi. Herkästi herää kysymys, onko tällainen määrä teo-

reettista taustaa tarpeen. Kuinka paljon teoriataustaa voidaan olettaa yleisesti tunnetuksi yhteiseksi tiedoksi? Ongelmaan ei ole yksiselitteistä ratkaisua, mutta tässä tapauksessa tiivistämisen varaa olisi ollut. Sama ongelma vaivaa teosta kauttaaltaan: tekijällä on ollut tarve sanoa kaikesta jotakin ja perustella sanomansa huolellisesti keskeisiä lähteitä referoiden. Tämäntasoisessa tutkimuksessa tuntuu kuitenkin turhalta kertoa lukijalle, että »suomen kielessä adjektiivit ovat morfosyntaktisesti lähellä substantiiveja, joilla muiden nominien tavoin on samanlainen sija- ja lukutaivutus», ja viitata tässä Hakulisen ja Karlssonin Nykysuomen lauseoppia -teokseen (s. 101; Hakulisen ja Karlssonin tekstiä on lisäksi referoitu epäselvästi).

Mielenkiintoinen on mm. jakso, jossa analysoidaan sanojen *sissi*, *kapinallinen*, *vapaustaistelija* ja *terroristi* muodostamaa merkityskenttää. Analyysi osoittaa, että kiertoilmauksien tarkastelun lähtökohdaksi ei riitä vain sanatason merkitysten analysointi, vaan kiertoilmaukset ovat erittäin kontekstisidonnaisia. Ne ovat myös suhteellisia; kiertoilmaus on olemassa vain suhteessa toisiin ilmauksiin. Se, hahmottuuko ilmaus kierroksi vai ns. ydinilmaukseksi, ratkeaa usein vain kontekstin — joko teksti- tai peräti kulttuurikontekstin — avulla. Tulkinnassa on ratkaistava, onko kyse ydinilmauksen synonyymista vai sen kierrosta. Ongelmallinen on myös kiertoilmauksen ja metaforan rajankäynti.

Teoksen rakenne on selkeä; kiertoilmausten järjestelmän tarkastelu etenee kielien tasolta toiselle. Tekijä aloittaa nonverbaalista viestinnästä pohtimalla esimerkiksi kinesiiikan, proksemiikan, kuvien ja hiljaisuuden merkitystä. Nonverbaalinen viestintä onkin tehokas kiertoilmauksien muodostuskeino ja joskus ainoa vihje siitä, miten sanallinen viesti on tulkittava: onko tulkinta kirjaimellinen vai onko kyseessä kierto.

Sanastotason tarjoamia keinoja ydinilmauksen kiertoön tarkastellaan kolmessa luvussa. Sanaluokittaisessa tarkastelussa huomataan, että kiertoilmauksien muodostamisessa on mahdollista hyödyntää jokaista sanaluokkaa. Esimerkiksi abstraktit substantiivit ja substantiivin käyttö verbin sijasta ovat tuttua kielenhuollon perusesimerkistöä. Myös eri rekistereitä voidaan hyödyntää. Tavallista on vaikkapa ylätyylisten ilmausten käyttäminen kuolemasta puhuttaessa; samoin esimerkiksi murre- tai slangisana voidaan tulkita yleiskielisessä rekisterissä kierroksi, vaikka se toisenlaisessa kontekstissa on suorasukainen ilmaus. Yksi luku käsittelee kielikuvia, joita luokitellaan huolellisesti, ja kustakin tyyppistä lukijalle tarjotaan muutama esimerkki. Tässä esitys muistuttaa paikoin kirjallisuustieteen oppikirjaa.

Lause- ja virketason kierroista esitellään mm. epäsuoria puheakteja, asenteiden ilmenemistä ja ironiaa. Viimein kymmenennessä luvussa tarkastelun kohteena ovat koko tekstin rakenteeseen kätkeytyvät kiertoilmaukset. Argumentoinnin strategia, teemojen valinta sekä taulukot, kuvitus ym. visuaaliset yksityiskohdat voivat toimia ytimen kiertoina. Merkityksellistä on myös se, mistä vaietaan.

Variksen teos on siis kattava katsaus kiertoilmauksien järjestelmään. Sen ongelmana ovat liialliset irrelevantit yksityiskohdat, jotka uhkaavat hukuttaa keskeisen aineksen. Toisaalta runsas lähteiden käyttö ja niiden huolellinen dokumentointi auttavat aiheesta kiinnostunutta löytämään eteenpäin. Tutkimus sisältää myös ajatuksia herättäviä analyysejä, joista voi olla hyötyä vaikkapa opetustyössä. ■

SARI MAAMIES

*Kotimaisten kielten tutkimuskeskus,
Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki*
Sähköposti: *Sari.Maamies@Domlang.Fi*